

بررسی ملاک‌های تحقق مسافت شرعی در سفر

مهدی رهبر *

چکیده

پیمودن مسافت (قطع المسافه) از جمله قیودی است که در تحقق سفر شرعی و به تبع آن تقصیر نمازهای چهار رکعتی و افطار روزه، مدخلیت دارد. پیمودن هشت فرسخ برای تحقق مسافت، گرچه به عنوان قول مشهور بین فقها مطرح است؛ با توجه به روایات باب، به ملاک‌های دیگری برای تحقق مسافت شرعی می‌توان دست یافت.

در این تحقیق، به تبیین و تحلیل ادله ملاک‌های مختلف در زمینه مسافت شرعی می‌پردازیم، تا بدین وسیله، با اشراف بر ادله مختلف، امکان انتخاب یک دلیل به عنوان دلیل اقوی از میان ادله مختلف فراهم شود.

واژگان کلیدی: المسافر، السفر، التقصیر (القصر)، بریدان (برید)، ثمانیه فراسخ، بیاض یوم، مسیره

یوم

* استادیار دانشکده الهیات دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۸۴/۸/۲۵

تاریخ پذیرش: ۸۴/۹/۲۳

مقدمه

ملاک‌های تحقق مسافت شرعی که در روایات به آن‌ها اشاره شده به دو دسته قابل تقسیم می‌باشند:

۱. ملاک‌هایی که ناظر بر تقدیر مکانی هستند، مانند ثمانیه فراسخ یا بریدان؛

۲. ملاک‌های ناظر بر تقدیر زمانی، مانند بیاض یوم و مسیره یوم.

۳. از آن‌جا که این موضوع بر مهم‌ترین عبادات اسلامی یعنی نماز و روزه تأثیر مستقیم دارد و از طرفی هر یک از دو ملاک، دارای مستند روایی می‌باشند، فقهای عظام از متقدمین و متأخرین، نسبت به این موضوع، حساسیت نشان داده، همواره در کتاب‌های فقهی خود درباره ملاک مسافت شرعی صحبت کرده‌اند.

قدیمی‌ترین متن از متون فقهی امامیه که در آن به ملاک‌های مسافت شرعی اشاره شده، کتاب المقنع شیخ صدوق است. ایشان با جمع بین مسیره یوم و بریدان، این دو را با هم یکی می‌داند و می‌گوید:

"الحد الی أن یجب فیہ التخصیر مسیره بریدین ذاهباً و جائئاً و هو مسیره یوم و البرید أربعه فراسخ" (شیخ صدوق، ۱۴۱۵، ص ۱۲۵).

پس از ایشان اغلب فقها، به ملاک مشهور یعنی هشت فرسخ اشاره نموده‌اند. به عنوان نمونه شریف مرتضی در کتاب رسائل المرتضی (ج ۳، ص ۴۷) و شیخ طوسی در خلاف (ج ۱، ص ۵۶۸) و ابن حمزه در الوسيله (ص ۱۰۸) و ابن ادریس در سرائر (ج ۱، ص ۳۲۸) در این زمینه این‌طور گفته‌اند:

"حد السفر الذی یجب فیہ التخصیر بریدان و البریداً أربعه فراسخ".

محقق حلی در کتاب شرایع الاسلام (ج ۱، ص ۱۰۱) به دو ملاک مسیره یوم و بریدان اشاره می‌کند. وی در کتاب معتبر (ج ۲، ص ۴۶۸) نیز پس از بیان روایات مختلف و اشاره به نظرات اهل سنت در مورد مسافت شرعی به بحث تطبیقی در این زمینه می‌پردازد که شاید بتوان آن را اولین بحث تحلیل در کتاب‌های فقهی امامیه، در مورد ملاک‌های تحقق مسافت شرعی دانست.

پس از ایشان اکثر فقها در کتاب‌های فقهی خود ضمن تأیید ملاک مشهور (ثمانیه فراسخ) به نقد و بررسی روایات مختلف پرداخته‌اند که این تحلیل و بررسی در کتاب‌های فقهی معاصر نیز مانند کتاب الصلاة آقای خوئی و صلاة المسافر شیخ اصفهانی دیده می‌شود.

با استناد به آنچه در روایات بیان شده و با توجه به نظرات فقها در زمینه مسافت شرعی، می توان ملاک های مختلف را برای تحقق مسافت شرعی به صورت زیر بیان داشت:

۱. هشت فرسخ (بریدان)؛

۲. مسیره یوم (بیاض یوم)؛

۳. هشت فرسخ یا مسیره یوم؛

۴. مسیره یومین، ثلاثه برد، مسیر یوم و لیله، عشرة فراسخ، که این ملاک ها مطابق نظرات فقها اهل سنت می باشد.

ملاک هشت فرسخ و ادله آن

در تحلیل ملاک های مختلف، ابتدا به بیان قول مشهور و ذکر مستندات آن می پردازیم؛ سپس به بیان و تحلیل روایات دیگر که ظاهراً با نظر مشهور منافات دارد، خواهیم پرداخت. طبق نظر مشهور، پس از پیمودن هشت فرسخ که معادل دو برید^(۱) می باشد، مسافت، محقق می شود و بر مکلف در چنین شرایطی، تقصیر نماز و افطار روزه لازم است و آنچه در برخی روایات تحت عنوان بیاض یوم یا مسیره یوم وارد شده است، چیزی جز نشانه غالبی و ظرفی برای تحقق هشت فرسخ نمی باشد.

دلیل اول

این ملاک، بین فقهای متقدم و متأخر مشهور، بلکه اجماعی است. سید محسن حکیم در مستمسک العروة الوثقی در این زمینه می گوید:

«المسافة و هی ثمانية فراسخ فلا يعتبر الزائد عليها اجماعاً متاحكاه غير واحد و تدل عليه النصوص

۱- این کلمه هم به معنای نامه رسان (رسول) و هم به معنای مرکبی که نامه رسان بر آن سوار می شده به کار رفته است. همچنین به مقدار مسافتی که یک نامه رسان طی می کرده و پس از آن، مرسوله را به نامه رسان دیگر تحویل می داده، برید گفته اند. به هر حال آنچه در باب مسافت شرعی، مورد نظر است، معنای اخیر می باشد که هر برید معادل چهار فرسخ است.

المستفیضة" (حکیم، ۱۴۰۴، ج ۸، ص ۵).

آقای خوئی نیز در این زمینه چنین می‌گوید:

"لا أشکال كما لاخلاف بين المسلمين الا من شد من العامه فى اعتبار المسافه وانها ثمانيه فراسخ لاقل من ذلك ولا أكثر والنصوص بها متکاثرة بل لعلها متواترة ولو إجمالاً وفيها الصحاح والموثقات على إختلاف السننها من التعبير بثمانيه فراسخ أو بریدين وکل برید أربعة فراسخ أو أربعة و عشرون ميلاً وکل فرسخ ثلاثة أميال أو السير فى بياض النهار المنطبق فى السير العادى على ثمانيه فراسخ" (خویی، ۱۴۱۳، ج ۸، ص ۱۰).

در این جا از باب نمونه به برخی از کلمات فقها در مورد ملاک هشت فرسخ، اشاره می‌کنیم:

(الف) "من سافر فالتقصير عليه واجب اذا كان سفره ثمانيه فراسخ أو بریدين وهو أربعة و عشرون ميلاً" (علی بن بابویه، ج ۱، ص ۱۵۱ و سلار، المراسم، ۱۴۱۴، ص ۵۷۲).

(ب) "حد السفر الذى يجب فيه التقصير بریدان أربعة فراسخ و الفرسخ ثلاثة أميال" (الشریف المرتضى، ۱۴۰۵، ج ۳، ص ۴۷ و شیخ صدوق، ۱۴۱۵، ص ۱۰).

(ج) "المسافر أقل من بریدين و هما أربعة و عشرون ميلاً ... فرضه التمام" (الحلبی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۱۱۶ و ابن حمزه، ۱۴۰۸، ص ۷۱۲).

دلیل دوم

مشهور فقها جهت اثبات این ملاک، به روایات نیز استناد کرده اند که به عنوان نمونه به چند روایت اشاره می‌کنیم:

عن جعفر بن محمدانه قال: "أدنى السفر الذى تقصر فيه الصلاة و يفطر فيه الصائم بریدان و البرید اثنا عشر ميلاً" (نعمان بن محمد، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۲۷۷).

عن محمد بن مسلم عن ابى جعفر عن ابيه عن النبى (ص) قال: "التقصير يجب فى بریدين" (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۴۹۴).

عن صفوان بن يحيى عن عيص بن القاسم عن ابى عبدالله قال: "فى التقصير حده أربعة و عشرون ميلاً" (همان، ص ۴۹۲).

عن محمد بن يحيى الخزار عن بعض اصحابنا عن الصادق (ع): "ان رسول الله (ص) لما نزل عليه

جبرئیل بالتقصیر قال له فی کم ذلک؟ فی برید قال: وای شیء البرید؟ فقال: ما بین ظل عبر الی فیء و غیر" (همان، ص ۴۹۴).

عن عبداللّه بن یحیی الكاهلی: "انه سمع الصادق (ع) یقول فی التقصیر فی الصلاة برید فی برید أربعة و عشرون میلاً" (همان، ص ۴۹۴).

ملاک مسیره یوم و ادله آن

بر اساس این ملاک، مقدار مسافتی که موجب تحقق سفر می گردد، مسافتی است که در طول یک روز پیموده می شود و مقدار آن محدود به هشت فرسخ نمی باشد.

در این جا به برخی از روایات که به عنوان مستند برای این ملاک بیان شده است، اشاره می کنیم:

۱. محمد بن علی بن الحسین فی المقنع قال: "سئل أبو عبدالله (ص) عن رجل أتى یتسوق سوقاً بها و هی من منزله علی أربع فراسخ فان هو أتاها علی الدابه أتاها فی بعض یوم و إن ركب السفن لم یأتها فی یوم قال: یتم الراكب الذی یرجع من یومه صوماً و یقصر صاحب السفن" (شیخ صدوق، ۱۴۱۵، ص ۱۷).

با استناد به این روایت می توان گفت که آن چه به عنوان ملاک تحقق مسافت بیان شده، مقدار مسافتی است که مطلق مراکب (چه تند رو و چه کند رو) در طول یک روز طی می کنند و تقدیر به هشت فرسخ که در بعضی روایات بیان شده است، علامت و آماره بر تحقق مسیره یوم می باشد. بر این اساس اگر دو مسافر، مسافت هشت فرسخ را طی کنند، لکن یکی این مسافت را با مرکب کندرو در طول چند روز طی کند و دیگری همین مسافت را با مرکب تندرو در قسمتی از یک روز طی کند، مسافر اول باید نماز را تقصیر کند و مسافر دوم اگر همان روز به موطنش باز گردد، نمازش کامل و روزه بر او واجب است.

۲. ففی العیون و علل الشرایع و من لا یحضره الفقیه نقل الصدوق روایه مفصله تعرف بروایه العلل عن عبدالواحد بن محمد بن عبدوس النیسابوری العطار عن ابوالحسن علی بن محمد بن قتیبه النیسابوری عن الفضل بن شاذان عن الرضا (ع) فان قال: "فلم وجب التقصیر فی الثمانیه فراسخ لا اقل من ذلک و لا اکثر؟ قیل لان الثمانیه فراسخ مسیره یوم للعامة و القوافل و الاثقال فوجب التقصیر فی مسیره یوم فان قال فلم وجب التقصیر فی مسیره یوم؟ قیل لانه لو لم یجب فی مسیره یوم لما وجب فی مسیره

الف سنه" (شیخ صدوق، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۴۳۶).

بر اساس این روایت می‌توان گفت که آنچه موجب تحقق مسافت شرعی می‌شود، مسیری است که در طول یک روز و با مرکبی معمولی که غالباً در سفرها مورد استفاده قرار می‌گیرد، پیموده می‌شود. ۳. عن علی بن یقظین قال: "سألت ابا الحسن الاول عن الرجل یخرج فی سفره و هو فی مسیرة یوم قال: ینبغ علیه التقتصیر فی مسیرة یوم و ان کان یدور فی عمله" (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۴۷۲). در این روایت بدون اشاره به نوع مرکب، ملاک مسیره یوم بیان شده است.

ملاک هشت فرسخ یا مسیره یوم

از آن جا که هر یک از دو ملاک دارای مستندات روایی صحیحی می‌باشد و در برخی روایات این دو ملاک با حرف عطف (و) به هم عطف شده‌اند؛ لذا برخی از فقها مانند محقق اردبیلی و صاحب مدارک و صاحب حدائق، هر دو ملاک را معتبر و تقدیر به هر یک را موجب تحقق مسافت شرعی دانسته‌اند. به برخی از روایات مورد استناد در این زمینه، اشاره می‌کنیم:

۱. صحیحہ ابی ایوب عن ابی عبدالله (ع) قال: "سألته عن التقتصیر. قال فقال (ع): فی بریدین أو بیاض یوم" (همان، ص ۴۹۳).

با استناد این روایات می‌توان گفت که هشت فرسخ یا مسیره یوم به عنوان دو ملاک مستقل می‌باشند و یکی نشانه تحقق دیگری نمی‌باشد. بنابراین اگر کسی در طول روز طی سفری عادی، هشت فرسخ را طی نکند، باید نمازش را تقصیر کند و اگر کسی نیز هشت فرسخ را در کم‌تر از یک روز بپیماید، تقصیر نماز بر او لازم است.

ملاک‌های مطابق با نظرات اهل سنت

در برخی از روایاتی که در جوامع روایی شیعه وجود دارد، ملاک‌هایی که مطابق با نظرات فقهای اهل سنت است، بیان شده است. از جمله این روایات می‌توان به روایات زیر اشاره کرد:

۱. عن ابی بصیر عن ابی عبدالله (ع) قال: "لا بأس للمسافر ان ینتم الصلاة فی سفره مسیره یومین" (همان، ص ۴۹۳).

۲. عن ابن ابی نصر عن ابی الحسن الرضا (ع) قال: "سألته عن الرجل یرید السفر فی کم یقصر؟ فقال:

فی ثلاثه برد" (همان، ص ۴۹۲).

۳. عن زكريا بن آدم: "انه سأل ابا الحسن الرضا (ع) عن التقصير في كم يقصر الرجل اذا كان في ضياع اهل بيته و أمره جائز فيها يسير في الضياع يومين و ليلتين و ثلاثة ايام و لياليهن؟ فكتب التقصير في مسير يوم و ليله" (همان، ص ۴۹۲).

۴. عن سويد بن غفله عن علي (ع) أو عمر و ابي بكر أنهم قالو: "لا تقصير في أقل من ثلاث" (همان، ص ۴۹۴).

۵. عن جعفر بن محمد (ع) قال: "كان ابي يقول: يجب التقصير على الرجل في الصلاة اذا أراد سفر عشرة فراسخ" (نوری، ۱۴۰۸، ج ۶، ص ۵۲۸).

بررسی ادله ملاک‌های (مسیرة يوم) و (هشت فرسخ یا مسیرة يوم)

در مورد روایتی که شیخ صدوق آن را در المقنع نقل نموده، می‌توان گفت که این روایت روایتی است مرسل که اصحاب نیز از آن اعراض کرده‌اند و مسلماً چنین روایتی صلاحیت استناد برای حکم شرعی را ندارد؛ مضافاً این که این روایت در تعارض با روایات صحیحه‌ای است که دال بر ملاکیت سیر معمولی و متعادل است نه مطلق سیر و نیز با روایاتی که مسافت را در هشت فرسخ محدود کرده‌اند تعارض دارد. واضح است که روایت مرسل، توانایی غلبه بر روایات صحیحه و کثیره‌ای را ندارد که در مقابلش عنوان می‌گردند. به همین دلیل است که کسی از فقها قائل به این ملاک نشده است.

- فی مصححه فضل بن شاذان عن الرضا (ع): "..... و قد يختلف المسير فسير البقر انما هو أربعة فراسخ و سير الفرس عشرون فرسخاً وإنما جعل مسير يوم ثمانية فراسخ لان ثمانية فراسخ هو سير الجمال و القوافل و هو الغالب على المسير و هو اعظم المسير الذي يسيره الجمالون و المكاريون" (حر عاملي، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۴۹۱).

فی صحیحه عبدالله بن يحيى الكاهلى انه سمع الصادق (ع) يقول فى التقصير فى الصلاة بريد فى بريد أربعة و عشرون ميلاً ثم قال: كان ابي يقول: ان تقصير لم يوضع على البلغلة السفواء و الدابة الناجيه و انما وضع على سبر القطار" (همان).

اتحاد دو ملاک در عصر شارع

مجموعه روایاتی که به نحوی ملاک مسیره یوم را بیان داشته اند با نظر مشهور مبنی ملاکیت هشت فرسخ در تعارض نمی باشند؛ زیرا با توجه به روایات دیگر در این باب می توان به این نتیجه دست یافت که ملاک هشت فرسخ و مسیره یوم نزد شارع با هم متحد و یکسان می باشند و این دو، ملاک مستقل و در مقابل هم نمی باشند، بلکه با هم تلازم دارند.

در روایت سماعه می خوانیم:

عن سماعه قال: سألته عن المسافر فی کم یقصر الصلاة؟ فقال فی مسیره یوم و ذلک بریدان و هما ثمانیه فراسخ (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۴۹۳).

از این روایت برداشت می شود هشت فرسخ که معادل دو برید می باشد، با مسیره یوم متحد است.

در روایت ابن حجاج می خوانیم:

عن عبدالرحمن بن الحجاج عن ابي عبدالله قال: قلت له: كم أدنى ما يقصر فيه الصلاة؟ قال: جرت السنه ببياض يوم فقلت له: إن بياض يوم يختلف يسير الرجل خمسة عشر فرسخاً في يوم و يسير الآخر أربعة فراسخ و خمسة فراسخ في يوم فقال: انه ليس الى ذلك ينظر أما رأيت سير هذه الاثقال (الاميال) بين مكة و المدينة ثم أو مأيده أربعة و عشرين ميلاً يكون ثمانیه فراسخ (همان، ص ۴۹۱). طبق این روایت، مقدار زمانی بياض یوم که سیر در آن با مراکب عادی و معمولی انجام شود، با هشت فرسخ متحد است.

بنابراین با توجه به مجموعه این روایات می توان گفت که ملاک های هشت فرسخ، بياض یوم، مسیره یوم و بریدین نزد شارع با هم متحدند و در عصر شارع مقدار مسافتی که با مراکب معمولی طی می شده، به اندازه مسیره یوم یا بياض یوم بوده است.

اتحاد ملاکات نزد شارع موجب شده که در برخی روایات به هشت فرسخ و در برخی دیگر مسیره یوم یا بياض یوم و در برخی روایات به مجموع این دو یا با حرف عطف (أو) اشاره شود.

البته در روایاتی مثل صحیحه ابی ایوب و ابی بصیر که ملاک تقدیر زمانی و مکانی با حرف عطف (أو) بیان شده است، به معنای تقابل و استقلال این دو، در نتیجه عدم ملازمه بین آن دو نمی باشد؛ بلکه پس از اثبات اتحاد و ملاک نزد شارع، می توان گفت که بیان دوملاک با حرف عطف (أو) برای ارائه مختلف شناخت یک واقعیت مسافت که یکی زمانی و دیگری مکانی است (نراقی، ۱۴۱۵، ج ۸، ص

(۱۸۱)، و بدین ترتیب مکلف می تواند مطابق با هر یک از دو راه که تقدیر و ادراک آن برای وی آسان تر باشد عمل کند. مرحوم اصفهانی در کتاب المسافر در مورد تقابل بین این دو ملاک که با حرف عطف (أو) بیان شده می گوید:

اگر بپذیریم که بین این دو تقابل وجود دارد، این تقابل به لحاظ سبق و لحوق در علم به این دو ملاک می باشد؛ یعنی علم به تحقق یک ملاک، موجب علم به تحقق ملاک دیگر می شود؛ ملاکی که در عالم واقع با ملاک دیگر متلازم است؛ لکن در وعای ذهن و ادراک، یکی می تواند مقدم به دیگری باشد. پس سبق و لحوق گر چه با هم متقابل می باشند؛ این تقابل با ملازمه بین دو ملاک منافات ندارد؛ مانند علت و معلول که معتقدیم این دو واقعاً با هم متلازمند؛ گر چه ممکن است علم به یکی، مقدم بر علم به دیگری باشد (اصفهانی، ۱۴۰۹، المسافر، ص ۸).

اتحاد یا اختلاف دو ملاک در غیر عصر شارع

پس از استنتاج اتحاد دو ملاک نزد شارع می گوئیم که در عصر غیر شارع و در زمان کنونی نیز، اگر همان مراکب معمولی عصر شارع با همان کیفیت و با همان ویژگی های سفرهای آن زمان وجود داشته باشد؛ مسلماً هشت فرسخ یا مسیره یوم متحد می شود؛ لکن از آن جا که با پیشرفت علم و تکنولوژی، وسایل پیشرفته مسافرت به وجود آمده است، این سؤال مطرح می شود که در زمان ما که هشت فرسخ یا مسیره یوم متحد نمی باشد ملاک تحقق مسافت شرعی کدام است؟ آیا تحقق هشت فرسخ ملاک است، یا هر مقداری که در مسیره یوم و با وسایل معمولی امروزی پیموده می شود مورد نظر است؟ یا این که مکلف به نحو تخییر بین این دو ملاک مخیر می باشد؟ آنچه مسلم است این که در جواب این سؤال نمی توان گفت:

مراد از مسیره یوم در اخبار، مقداری نیست که با مراکب متعارف در هر زمان پیموده می شود، بلکه مراد، فقط سیر مراکب عصر شارع است که سیر این مراکب همواره بر هشت فرسخ منطبق می باشد. پس موضوع یکی از دو ملاک از دیگری منتفی می باشد.

دلیل بطلان این جواب آن است که مفاهیم کلی، مقید به خصوصیت مصادیق یک زمان خاص نمی شوند و این اصل شایعی است که در مورد مفاهیم مستعمله توسط شارع مورد استناد واقع شده و

در اکثر روایات صحیح‌ه ای که حد سفر بیان شده (مانند صحیح‌ه کاهلی) تقییدی به عصر شارع وجود ندارد.

البته در بعضی روایات، مسیر یوم مقید شده به "مسیرة یوم للقوافل و الاثقال و الجمال و شابهها" (شیخ صدوق، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۴۳۶). آنچه از این روایات ظاهر می‌باشد آن است که منظور از این تقیید، بیان سیر متوسط و متعارف در قبال سیر با مرکب سریع یا کند بوده و چون در زمان شارع، سیر متعارف، منطبق بر سیر جمال و اثقال بوده در روایات به آن‌ها اشاره شده و عنوان کلی (سیر متعارف) که موضوع حکم بوده بیان نشده است.

در جواب به سؤال مذکور، اقوال مختلفی مطرح شده است:

قول اول

برخی مانند شهید ثانی معتقدند که ملاک مسیرة یوم مقدم است و باید طبق آن عمل کرد (شهید ثانی، ۱۴۰۴، ص ۳۸۳)؛ زیرا اولاً؛ دلالت نص بر آن، أفوا و أظهر از دلالت بر هشت فرسخ است. ثانیاً؛ مسیرة یوم از هشت فرسخ، أضبط و دقیق‌تر است؛ زیرا فرسخ، امری مجمل است و در مقدار آن اختلاف نظر وجود دارد و مسلماً معلق کردن حکم شرعی بر امری منضبط، نسبت به تعلیق آن به امری مضطرب و متغیر اولویت دارد.

قول دوم

تعدادی دیگر از فقها مانند محقق اردبیلی در مجمع الفائده (ج ۳، ص ۳۶۶) و سید محمد عاملی در مدارک الاحکام (ج ۴، ص ۴۳۰) و بحرانی در حدائق (ج ۱۱، ص ۲۹۸) بر این اعتقادند که طبق هر یک از دو ملاک می‌توان عمل کرد؛ زیرا دلالت نصوص بر این دو ملاک، یکسان و تمام است و در چنین وضعیتی بر اساس قاعده اصولی معروف تعدد شرط و اتحاد جزا أصح آن است که دو ملاک به نحو استقلال مؤثر باشند.

قول سوم (نظر مشهور)

مشهور فقها قائل به تقدم و اصالت هشت فرسخ می‌باشند. مرحوم آقارضا همدانی و مصباح الفقیه می‌گویند:

"فالعبرة ببلوغ هذا الحد (ثمانیه فراسخ) سواء قطعها فی یوم أو أقل أو أكثر فالحد فی الحقیقه هو بریدان كما وقع التصريح به فی جمله من الاخبار" (همدانی، ۲۷، ج ۲، ص ۷۲۲).

مرحوم صاحب جواهر در این زمینه می گوید:

"ان الاجماع بقسمیه متحقق علی التقصیر فی قطع البریدین وان کان فی بعض الیوم" (نجفی، ۱۳۶۷، ج ۱۴، ص ۱۹۷).

بررسی اقوال

در تأیید قول مشهور و نقض ادله اقوال دیگر به موارد زیر اشاره می کنیم:

۱- قول مشهور قولی است که معتضد به شهرت بین فقها، بلکه اجماعی بین فقهای متقدم و متأخر است که این خود به عنوان مرجح صدور می تواند عاملی برای ترجیح ادله این قول بر ادله سایر اقوال محسوب شود.

۲- دلالت نصوص بر هر دو ملاک به یک اندازه است و برای هر ملاک روایات صحیح و معتبر ارائه شده است که بصراحت این دو ملاک را بیان داشته اند. اطلاق روایاتی که ملاک هشت فرسخ را بصراحت بیان کرده اند، شامل صورت اتحاد مسیره یوم با هشت فرسخ و نیز شامل تخلف یکی از دیگری می شود. همچنین روایاتی که مسیره یوم را بیان داشته اند، چنین اطلاقی را ارائه کرده اند. بنابراین بر اظهریت یا اقوا بودن ادله ملاک مسیره یوم دللی وجود ندارد.

البته در برخی روایات که تقدیر به هشت فرسخ بیان شده است، علت تعیین این مقدار را تطابق آن با مسیره یوم بیان نموده اند که این تعلیل، ظاهر دین است که ملاک واقعی، همان مسیره یوم است نه هشت فرسخ و ذکر هشت فرسخ به عنوان معرف و به دلیل انطباق مسیره یوم بر آن بوده است. به عنوان نمونه به این روایت استناد شده است:

عن الفضل بن شاذان عن الرضا (ع) فان قال (قائل): "فلم وجب التقصیر فی ثمانیه فراسخ لأقل من ذلک ولا أكثر؟" قيل لان ثمانیه فراسخ مسیره یوم للعامة والقوافل والاثقال فوجب التقصیر فی مسیره یوم فان قال فلم وجب التقصیر فی مسیره یوم؟ قيل لانه لو لم یجب فی مسیره یوم لما وجب فی مسیره الف سنه" (شیخ صدوق، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۴۳۶).

این روایت گر چه ظهور در تقدم و اصالت مسیره یوم دارد؛ چون در مقابل اجماع بر ملاک بودن هشت فرسخ قرار گرفته است، مرجوح واقع می شود.

۳- ضبط بودن مسیره یوم به هشت فرسخ صحیح نیست؛ زیرا همان طور که مسیره یوم، واضح و

مضبوط است، هشت فرسخ نیز بدون هیچ گونه ابهام و اجمالی مشخص و مضبوط است. طبق نظر لغویین مانند زبیدی در تاج العروس (ج ۲، ص ۲۷۳) و طریحی در مجمع البحرین (ج ۴، ص ۲۵۵) و فیروزآبادی در القاموس المحيط (ج ۱، ص ۲۶۶) و طبق نظر مشهور فقها، مقدار هر فرسخ برابر است با ۱۲ هزار ذراع با دست مستوی الخلقه و معمولی (نراقی، ۱۴۱۵، ج ۸، ص ۱۸۵) که این مقدار مطابق است با آنچه نزد عرف به عنوان فرسخ قلمداد می شود. بنابراین هیچ اجمالی در معنا و مفهوم و مقدار فرسخ وجود ندارد و اگر هم اجمالی در این زمینه متصور باشد، با رجوع به لغت و عرف قابل رفع می باشد.

دیگر این که در برخی روایات، مسیره یوم با مقدار هشت فرسخ، مقدر و مضبوط شده است، به عنوان مثال در روایت فضل بن شاذان، امام رضا (ع) آمده است: "انما وجب التقصیر فی ثمانیه فراسخ لا اقل من ذلك ولا اکثر لان ثمانیه فراسخ مسیره یوم للعامة والقوافل والاثقال" (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۴۹۰).

در روایت عبدالرحمن بن حجاج از امام صادق (ع) می خوانیم: "قال قلت له (ع): کم ادنی ما یقصر فیه الصلاة؟ قال (ع): جرت السنه بیاض یوم فقلت له ان بیاض یوم یختلف یمسیر الرجل خمسہ عشر فرسخاً فی یوم و یمسیر الآخر اربعه فراسخ و خمسہ فراسخ فی یوم فقال (ع): انه لیس الی ذلك ینظر اما اریت سیر هذه الاثقال بین مکة والمدینة؟ ثم أم مأبیده اربعه و عشرين میلاً یکون ثمانیه فراسخ" (همان، ص ۴۹۲).

مسئلاً تعیین مقدار امری مضبوط با امری غیر منضبط و متزلزل، با تعیین مقدار امر أضبط با امری که ضبط آن کم تر است، وجه به نظر نمی رسد.

بنابراین أضبط بودن نمی تواند به عنوان عاملی برای تقدم و ترجیح یک ملاک بر ملاک دیگر محسوب شود؛ چرا که طبق بیان روایات، امام (ع) از هر دو ملاک برای بیان حد مسافت شرعی استفاده کرده اند، بدون این که یکی را بر دیگری مقدم دارند.

حتی اگر أضبط بودن را عامل ترجیح نیز بدانیم، در آن صورت می گوئیم:

بر اساس ادله مختلف از جمله این دو روایت، تقدیر به فراسخ، أضبط می باشد که در این صورت ضبط امر أضبط به غیر أضبط لازم نمی آید و مطلوب ما و نیز سخن بسیاری از فقها که ملاک فرسخ را أضبط دانسته اند و گفته اند: "التقدیر بالفراسخ تحقیق و الآخر تقریب" (شهید ثانی، ۱۴۰۴، ص ۳۸۳، عاملی،

۱۴۱۰، ج ۴ ص ۴۳۲ و نجفی، ۱۳۶۷، ج ۱۴ ص ۱۹۶؛ ثابت می شود.

۴- تصور مسیره یوم و هشت فرسخ به عنوان دو ملاک مستقل، مخالف و معارض با ظهور روایاتی است که دال بر وحدت ملاک تحقق مسافت می باشند. ظهور روایات باب، مثل صحیحہ فضل بن شاذان و موثقه سماعه و صحیحہ محمد بن مسلم، این را بیان می کند که ملاکات مختلفی که در روایات ذکر شده اند، در عصر شارع بر هم منطبق بوده و یکی به عنوان ملاک اصلی و سایر ملاکات به عنوان امارات و نشانه های تحقق ملاک اصلی مطرح شده اند. بنابراین نمی توان ملاکات مذکور در روایات را به نحو استقلال در نظر گرفت.

بیان این نکته لازم است که حرف (أو) که بین ملاکات بیان شده است، می تواند دال بر تردید و تفریع باشد؛ لکن این معنا موقعی قابل استناد است که قرینه ای بر خلاف آن وجود نداشته باشد، حال آن که در ما نحن فیه ظهور روایات به عنوان قرینه ای بر عدم استقلال و تفریع ملاکات، مانع استناد به معنای لغوی (أو) می باشد.

تحلیل و بررسی ملاک های مطابق با نظرات اهل سنت

روایاتی که ملاک هایی غیر از هشت فرسخ و مسیره یوم را بیان می دارند، از چند جهت قابل تأمل می باشند:

۱- این روایات با روایات متضافره و کثیره ای که هشت فرسخ را به عنوان ملاک تحقق مسافت شرعی معرفی نموده اند، در تعارضند و مسلماً این روایات به دلیل شذوذ و نادر بودنشان توان معارضه با روایات صحیحہ و کثیره مذکور را ندارند؛ لذا قابل اعتنا نمی باشند.

۲- این روایات با اجماع فقها بر ملاکیت هشت فرسخ مخالف می باشند.

۳- در صورت اعتبار سند این روایات، بیان این مقادیر از لسان معصومین (ع) حمل بر تقیه می شود؛ زیرا هر یک از این مقادیر از سوی علمای اهل سنت به عنوان ملاک تحقق مسافت بیان شده اند. عبدالرحمن الجریری ضمن بیان اقوال اهل سنت در مورد ملاک تحقق سفر می گوید:

”یشترط لصحة قصر الصلاة شروطاً منها: ان يكون السفر مسافة تبلغ سنه عشر فرسخاً ذهاباً فقط، مسیره یوم و ليله بسير الابل المحمله بالانقال سيراً معتاداً و تقدير المسافة بهذا متفق عليه بين الائمة الثلاثه ماعد الحنيفه..... والحنيفه قالوا بان المسافة مقدره بالزمن و هو ثلاثه ايام من أقصر ايام السنه

و یکفی أن یسافر فی کل یوم منها من الصبح الی الزوال و المعتبر السیر الوسط ای سیر الابل و مشی الاقدام..... و لا عبرة بتقدیرها بالفراسخ علی المعتمد و لا یصح القصر فی أقل من هذه المسافه و بعض الحنفیه یقدرها بالفراسخ ولكنه یقول أنها أربعة و عشرون فرسخاً فهی ثلاثه مراحل الامر مرحلتین" (جریری، ۱۰، ج ۱ ص ۴۷۲).

ابن قدامه نیز در المعنی می گوید:

"و اذا كانت مسافه سفره سته عشر فرسخاً أو ثمانیه و اربعین میلاً بالهاشمی فله أن یقصر قال الاثرم قیل لابی عبدالله فی کم تقصر الصلاة؟ قال: فی أربعة برد قیل له مسیره یوم تام؟ قال: لا أربعة برد سته عشر فرسخاً و مسیره یومین" (ابن قدامه، ج ۲، ص ۹۰).

با توجه به اقوال اهل سنت در می یابیم که ملاک‌هایی مانند ۱۶ فرسخ مسیره یوم و لیله با مرکب معمولی مسیره ثلاثه ایام ۲۴ فرسخ (۳ برید) یا مسیره یومین به عنوان ملاک تحقق مسافت شرعی نزد آن‌ها معتبر بوده است؛ لذا روایات امامیه که مطابق با این اقوال باشد، حمل بر تقیه می شود.

نتیجه

در مورد مسافت شرعی که یکی از قیود تحقق سفر شرعی است، ملاکات مختلفی در روایات بیان شده اند که این ملاکات به دو بخش ملاکات زمانی مانند مسیره یوم و بیاض یوم و ملاکات مکانی مانند ثمانیه فراسخ یا بریدان تقسیم می شوند. پس از نقل روایات مختلف در این زمینه و دقت نظر در آن‌ها به این نتیجه می تواند رسید که ملاک زمانی مسیره یوم و ملاک مکانی ثمانیه فراسخ در عصر شارع با هم متحد بوده اند، یعنی هشت فرسخ، مسیری بوده که با مراکب عادی و معمولی در یک روز طی می شده و بالعکس.

در زمان ما که در یک روز مقداری بیش از هشت فرسخ می توان پیمود، این سؤال مطرح می شود که ملاک مسافت شرعی کدام یک از دو ملاک است؟ آیا هشت فرسخ ملاک است یا مقدار مسافتی که با مراکب معمولی زمان ما در یک روز طی می شود؟

ضمن تحلیل و بررسی اقوال مختلف در این زمینه به این نتیجه رسیدیم که ملاک هشت فرسخ در زمان ما نیز اعتبار دارد، و مقدم بر سایر ملاکات است و عمده دلیل ما در این قسمت، اجماع فقها بر ملاکیت هشت فرسخ می باشد. بنابراین ملاک هشت فرسخ به طور مطلق به عنوان ملاک تحقق

مسافت شرعی لحاظ می شود و ملاکاتی از قبیل مسیره یومین ثلاثه برد و که در برخی از روایات امامیه بیان شده است، حمل بر تقیه می شود؛ زیرا این ملاک ها نزد علمای اهل سنت دارای اعتبار می باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مأخذ

۱. ابن ادریس حلی، السرائر، قم، جماعه المدرسين، ۱۴۱۰ ق.
۲. ابن بابويه القمی، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، قم، جماعه المدرسين، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.
۳. المقنع، قم، مؤسسه الامام الهادی، ۱۴۱۵ ق.
۴. ابن بابويه، علی، فقه الرضا، مؤسسه آل البيت.
۵. ابن حمزه، ابی جعفر محمد بن علی، الوسیله الی نیل الفضیله، قم، مکتبه المرعشی، چاپ اول، ۱۴۰۸ ق.
۶. ابن قدامه، عبدالله، المغنی، بیروت، دارالکتاب العربی.
۷. اردبیلی، مولی احمد، مجمع الفائدة و البرهان، قم، جماعه المدرسين، ۱۴۰۳ ق.
۸. اصفهانی، شیخ محمد حسین، صلاة المسافر، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۰۹ ق.
۹. بحرانی، یوسف، الحدائق الناضرة، قم، جماعه المدرسين.
۱۰. جریری، عبدالرحمن، الفقه علی المذاهب الاربعه، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
۱۱. حکیم، سید محسن، مستمسک العروة الوثقی، مکتبه السید المرتضی، ۱۴۰۴ ق.
۱۲. حلی، ابوالصلاح، الکافی فی الفقه، اصفهان، مکتبه امیرالمؤمنین (ع)، ۱۴۰۳ ق.
۱۳. حلی، جعفر بن حسن، شرایع الاسلام، قم، انتشارات استقلال، ۱۴۰۹ ق.
۱۴. المعتمر، قم، مدرسه الامام امیرالمؤمنین (ع)، ۱۳۶۴ ش.
۱۵. خوئی، سید ابوالقاسم، مستند العروة الوثقی، قم، دارالعلم، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.
۱۶. سلار، حمزة بن عبدالعزیز، المراسم العلویه فی الاحکام النبویه، قم، المجمع العالمی الاهل البيت (ع)، ۱۴۱۴ ق.
۱۷. سید مرتضی، علی بن الحسن الموسوی، رسائل الشریف المرتضی، دارالقرآن، ۱۴۰۵ ق.
۱۸. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرين، مکتب نشر الثقافه الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۴۰۸ ق.
۱۹. طوسی، محمد بن حسن، الخلاف، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۷ ق.
۲۰. عاملی، محمد بن علی، مدارک الاحکام، قم، مؤسسه آل البيت، ۱۴۱۰ ق.
۲۱. عاملی، زین الدین (شهید ثانی) روض الجنان، مؤسسه آل البيت، چاپ سنگی، ۱۴۰۴ ق.
۲۲. عاملی، محمد بن الحسن الحر، وسائل الشیعه الی تحصیل الشریعه، قم، مؤسسه آل البيت، چاپ

دوم، ۱۴۱۴ ق.

۲۳. مغربی، نعمان بن محمد، دعائم الاسلام، دارالمعارف، ۱۳۸۳ ق.

۲۴. نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام، دارالکتب الاسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۶۷ ش.

۲۵. نراقی، ملا احمد، مستند الشیعه، مؤسسه آل البيت، ۱۴۱۵ ق.

۲۶. نوری طبرسی، حاج میرزا حسین، مستدرک الوسائل، مؤسسه آل البيت، چاپ دوم، ۱۴۰۸ ق.

۲۷. همدانی، شیخ آقا رضا، مصباح الفقیه، مکتبه الصدر، چاپ سنگی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی